

The Boundaries of Freedom of Speech in the Qur'anic Thought of Ayatollah Khamenei

Seyed Mohammad Alavizadeh

Ph.D. Candidate in Quranic Sciences (specializing in Psychology), Al-Mustafa International University, Qom, Iran. (Corresponding Author).

alavizade@mail.ir

0000-0000-0000-0000

Akram Sadat Seyedi

Graduate of Level 4 from Jamiat al-Zahra, specializing in Comparative Exegesis, Qom, Iran.

akramsadat.seyedi@yahoo.com

0000-0000-0000-0000

Abstract

Freedom of speech is one of the fundamental human rights that has become a highly challenging issue in the contemporary world, particularly in the confrontation between the Western liberal perspective and the religious-divine outlook. Employing a descriptive-analytical method and a comparative approach, this research explores the Qur'anic thought of Ayatollah Khamenei regarding the boundaries of freedom of speech to demonstrate the response he offers to the cultural and political challenges of today's Islamic world. The central problem of the study is how freedom of speech in the Qur'anic thought of Ayatollah Khamenei can provide a balanced model for preserving individual rights while simultaneously safeguarding collective interests. The findings indicate that his theory is founded upon three essential pillars: moral responsibility, commitment to divine values, and the preservation of public interests. Unlike Western liberal schools that primarily define freedom in a "negative" sense as the removal of external obstacles, this perspective emphasizes "positive freedom"—that is, freedom directed toward human perfection and the expression of truth within the framework of divine teachings. Prohibited boundaries within this framework include insulting sanctities, sedition, the propagation of vice, sowing discord, and the dissemination of falsehoods, all of which threaten social cohesion and the moral health of society. Conversely, the permissible—and even obligatory—sphere of freedom of speech encompasses areas such as criticizing oppression, exposing corruption, and defending justice. The innovation of this research lies in the systematic explication of the "Qur'anic Theory of Freedom of Speech" from the perspective of Ayatollah Khamenei, which offers a comprehensive and balanced model by emphasizing faith, responsibility, and justice. While upholding individual rights, this model protects moral health and social cohesion and can be proposed as a moderate strategy against the contemporary intellectual and cultural crises of both the Islamic world and the West.

Keywords: Freedom of Speech; Freedom; Qur'an; Ayatollah Khamenei; Human Rights; Boundaries of Freedom.

Extended Abstract

Introduction

Freedom of expression, as one of the fundamental pillars of human rights and democracy, has long been at the center of attention for political thinkers and theorists. Throughout history, this concept has been interpreted in multiple ways and has been defined within each intellectual tradition according to its philosophical foundations and the values governing that society. In Islamic thought, and especially in the Holy Qur'an, freedom of expression is regarded not only as an individual right, but also as a social responsibility within the framework of religious and ethical values.

In this regard, Ayatollah Khamenei, as a religious authority and political leader, has articulated his views on freedom of expression based on the teachings of the Qur'an and Islamic tradition. From his perspective, freedom of expression is a conditional and responsibility-bearing right that must be exercised within the framework of Islamic values and the interests of society. This view rests on Qur'anic concepts such as constructive argumentation (*jad al-ahsan*), following rational proof, enjoining good and forbidding evil, and observing the rights of others.

A review of the existing literature indicates that although studies have been conducted on freedom in Ayatollah Khamenei's thought, there has been no research precisely entitled "The Boundaries of Freedom of Expression in the Qur'anic Thought of Ayatollah Khamenei." Existing studies have mainly addressed political and philosophical aspects, or they lack a Qur'anic focus, or they adopt a legal and holistic approach without offering a precise explanation of the permissible and forbidden domains of freedom of expression. Accordingly, the innovation and necessity of the present study lie in its systematic analysis, for the first time, of freedom of expression in his thought through a descriptive-analytical method with a comparative approach, and in presenting a comprehensive framework for explaining the domains in which freedom of expression is permitted or prohibited.

Research Questions

The present study seeks to answer the following questions:

- On what foundations and principles is freedom of expression in Ayatollah Khamenei's Qur'anic thought based, and how is it defined?
- What are the forbidden boundaries of freedom of expression from his perspective in the political-social, religious-belief, and ethical domains?
- What are the permissible and necessary domains of freedom of expression in Ayatollah Khamenei's Qur'anic thought, and what are their fundamental differences from the Western approach?

The main hypothesis of the study is that in Islam, freedom of expression recognizes the right to express thoughts and beliefs, but it is accompanied by observance of legal and ethical limits; in Ayatollah Khamenei's Qur'anic thought, a balance is established between individual rights and social responsibilities.

Methodology

This research was conducted using a descriptive-analytical method with a comparative approach. Data were collected through library-based research and consist of three main categories of sources:

1. Verses of the Holy Qur'an as the primary source;
2. Islamic traditions and authoritative commentaries such as *Majma' al-Bayan*, *al-Safi*, and *Tafsir al-Qummi*;

3. Ayatollah Khamenei's statements, speeches, and written messages from 1365 to 1402 (1986–2023) that directly or indirectly address freedom of expression.

Data analysis was performed using qualitative content analysis. First, the key concepts related to freedom of expression were extracted from the sources; then they were categorized; and finally, through an interpretive-ijtihadi approach, the forbidden and permissible boundaries of freedom of expression in the three domains of political-social, religious-belief, and ethical life were explained. In addition, to clarify the distinctions, a comparative analysis with Western schools of thought—especially classical liberalism—was carried out.

Results and Findings

The findings of the study show that Ayatollah Khamenei's Qur'anic thought on freedom of expression rests on three essential foundations: ethical responsibility, commitment to divine values, and the preservation of public interests. From his viewpoint, freedom means freedom within the framework of Islamic laws and values; it is an innate and divine right of human beings that includes thinking, speaking, and choosing, but it is neither absolute nor unrestricted.

The comparative analysis with Western schools reveals three fundamental differences:

- **Internal barriers to freedom:** In Western thought, freedom of expression is mainly concerned with external barriers, whereas from the Qur'anic perspective, internal barriers such as desire, fear, and greed also distort human freedom.
- **Balance between the scope and boundaries of freedom:** Islam imposes restrictions in areas such as insulting sacred values, spreading immorality, and sowing discord, beyond what liberal schools allow; however, it accepts broader freedom in speaking the truth, criticizing injustice, and defending justice.
- **Attention to positive freedom alongside negative freedom:** In Western thought, freedom of expression is defined mostly negatively, as the absence of interference by others, whereas in Qur'anic thought the positive dimension of freedom—the ability to express truth and move toward human perfection—also plays an important role.

The forbidden domain of freedom of expression in this view includes the following:

- **Political-social domain:** provocation and sedition—described in the Qur'an as greater than killing—, creating division and discord, misleading others and spreading doubt, lying, and rumor-mongering.
- **Religious-belief domain:** insulting sacred values (based on Surah al-Hijr: 9, al-Saff: 8, and al-An'am: 108), spreading immorality and evil (al-Nur: 19), slander and libel (al-Nisa': 112), and revealing secrets (al-Nisa': 83).
- **Ethical domain:** the necessity of observing propriety and ethics in speech, based on al-Isra': 53 and al-Nahl: 125.

The permissible and necessary domain of freedom of expression also includes matters that contribute to individual and social upliftment:

- **Political-social domain:** exposure of oppressive structures, raising awareness about sedition-related activities, revealing institutional and structural corruption, legitimate protest and grievance against injustice (based on al-Nisa': 148), and exposing the threats and security conspiracies of enemies.
- **Religious-belief domain:** critical speech aimed at reform and enjoining good and forbidding evil (based on Al 'Imran: 104).

- **Ethical domain:** exposing the open wrongdoing of publicly corrupt individuals, based on the juristic principle “There is no backbiting concerning one who openly commits corruption” (*la ghibata li-fasiq mutajahir*).

Conclusion

In the contemporary world, where freedom of expression has become one of the most contested concepts, Ayatollah Khamenei’s Qur’anic thought offers a balanced and comprehensive model that defends individual rights while also taking collective interests into account. This study showed that, in his view, freedom of expression rests on three essential pillars: ethical responsibility, commitment to divine values, and the preservation of public interests.

The key point in this perspective is moderation and balance. On the one hand, it defends freedom of expression as a tool for advancing truth and justice; on the other hand, it prevents its transformation into a weapon for promoting corruption and weakening the foundations of society. The forbidden domain includes sedition, division, misinformation, lying, insulting sacred values, spreading immorality, slander, libel, and revealing secrets. In contrast, the permissible and necessary domain includes exposing injustice and despotism, raising awareness against sedition, revealing structural corruption, legitimate grievance-seeking, and critical speech with reformist intent, many of which are considered a religious duty.

By avoiding excess and deficiency, this view presents a middle path that attends both to the worldly needs of human beings and to the spiritual and eschatological dimensions of human life. Ayatollah Khamenei’s Qur’anic thought on freedom of expression thus offers a comprehensive and balanced model that both defends fundamental human rights and safeguards moral health and social cohesion—a model that the contemporary world greatly needs.

Keywords: Freedom of expression; freedom; Qur’an; Ayatollah Khamenei; human rights; boundaries of freedom.

مقاله پژوهشی**مرزهای آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای****سید محمد علوی زاده**

دانشجوی دکتری رشته قرآن و علوم (گرایش روانشناسی)، جامعه المصطفی، قم، ایران.

alavizade@mail.ir

id 0000-0000-0000-0000

اکرم السادات سیدی

دانش آموخته سطح ۴ جامعه الزهرا، رشته تفسیر تطبیقی، قم، ایران..

akramsadat.seyedi@yahoo.com

id 0000-0000-0000-0000

چکیده:

آزادی بیان یکی از حقوق بنیادین بشر است که در جهان معاصر به مسئله‌ای پرچالش، به‌ویژه در تقابل میان نگاه لیبرالی غرب و نگرش دینی - الهی، تبدیل شده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد تطبیقی، اندیشه‌ی قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای درباره‌ی مرزهای آزادی بیان را واکاوی می‌کند تا نشان دهد ایشان چه پاسخی به چالش‌های فرهنگی و سیاسی امروز جهان اسلام ارائه کرده‌اند. مسأله اصلی تحقیق این است که آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای چگونه می‌تواند الگویی متوازن برای حفظ حقوق فردی و در عین حال صیانت از مصالح جمعی فراهم سازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که نظریه ایشان بر سه رکن اساسی استوار است: مسئولیت‌پذیری اخلاقی، التزام به ارزش‌های الهی و حفظ منافع عمومی. برخلاف مکاتب لیبرالی غرب که آزادی را عمدتاً در معنای «منفی» و رفع موانع بیرونی تعریف می‌کنند، این دیدگاه بر «آزادی مثبت» تأکید دارد؛ یعنی آزادی در جهت حرکت به سوی کمال انسانی و بیان حق در چارچوب تعالیم الهی. مرزهای ممنوعه در این چارچوب شامل توهین به مقدسات، فتنه‌گری، اشاعه فحشا، تفرقه‌افکنی و دروغ‌پراکنی است که انسجام اجتماعی و سلامت اخلاقی جامعه را تهدید می‌کند. در مقابل، حوزه مجاز و حتی واجب آزادی بیان، مواردی چون نقد ظلم، افشاگری فساد و دفاع از عدالت را در برمی‌گیرد. نوآوری این پژوهش در تبیین نظام‌مند «نظریه قرآنی آزادی بیان» از منظر آیت‌الله خامنه‌ای است که با تأکید بر ایمان، مسئولیت و عدالت، الگویی جامع و متوازن ارائه می‌دهد. این الگو در عین پاسداشت حقوق فردی، از سلامت اخلاقی و انسجام اجتماعی نیز حفاظت کرده و می‌تواند به‌عنوان راهبردی اعتدالی در برابر بحران‌های فکری و فرهنگی معاصر جهان اسلام و جهان غرب مطرح گردد.

واژگان اصلی: آزادی بیان، آزادی، قرآن، آیت‌الله خامنه‌ای، حقوق بشر، مرزهای آزادی.

دسترسی به مقالات نشریه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی (Open Access) است.

نشریه علمی «مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

Doi: 10.22034/irsj.2026.524623.1137

مقدمه

مفهوم آزادی بیان به عنوان یکی از ارکان اصلی حقوق بشر و دموکراسی، همواره در کانون توجه اندیشمندان، فیلسوفان و نظریه پردازان سیاسی قرار داشته است. این مفهوم در طول تاریخ، تعبیر و برداشت‌های متعددی را به خود دیده و در هر مکتب فکری، با توجه به مبانی فلسفی و ارزش‌های حاکم بر آن جامعه، تعریف شده است. در اندیشه اسلامی و به ویژه در قرآن کریم، آزادی بیان نه تنها به عنوان یک حق فردی، بلکه به عنوان مسئولیتی اجتماعی در چارچوب ارزش‌های دینی و اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است.

در این میان، آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یک مرجع دینی و رهبر سیاسی، دیدگاه‌های خود را درباره آزادی بیان بر اساس آموزه‌های قرآن و سنت اسلامی بیان کرده‌اند. از منظر ایشان، آزادی بیان حقی مشروط و مسئولیت‌پذیر است که باید در چارچوب ارزش‌های اسلامی و مصالح جامعه اعمال شود. این دیدگاه، بر پایه مفاهیم قرآنی همچون جدال احسن، تبعیت از برهان، امر به معروف و نهی از منکر و رعایت حقوق دیگران استوار است. باین حال، آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، مطلق نبوده و مانند تمام مکاتب دیگر محدودیت‌هایی دارد. این محدودیت‌ها با هدف حفظ وحدت، امنیت و اخلاق جامعه اسلامی تعیین شده‌اند و شامل مواردی همچون حرمت توهین به مقدسات، ممنوعیت اشاعه فحشا و منکر، جلوگیری از ایجاد فتنه و تفرقه و رعایت مصالح عمومی و امنیت ملی می‌شوند. این مقاله در پی بررسی محدوده آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای است و بر این فرضیه تأکید دارد که آزادی بیان در اسلام، ضمن به رسمیت شناختن حق بیان افکار و عقاید، با رعایت حدود شرعی و اخلاقی همراه است.

این پژوهش با روش تحلیلی توصیفی و با استفاده از منابع قرآنی، روایی و سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای انجام شده است. داده‌ها هم به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند. هدف این مقاله، تبیین محدوده آزادی بیان در اندیشه قرآنی ایشان و نشان دادن چگونگی تعادل‌بخشی بین حقوق فردی و مسئولیت‌های اجتماعی در چارچوب ارزش‌های اسلامی است.

پیشینه

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مطالعاتی درباره آزادی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای انجام شده، اما پژوهشی با عنوان دقیق «مرزهای آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» وجود ندارد. تحقیقات موجود را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱. مطالعات عمومی درباره آزادی:

۱. «بررسی نسبت بین امنیت سیاسی و آزادی سیاسی در اندیشه مقام معظم رهبری» (علی اصغر نصیری و نجف لکزایی، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶).

۲. «بررسی آزادی در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری» (محمود علیپور گرجی، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰).

۳. «جایگاه حقوق شهروندی در سبک سیاسی امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای» (حسین رضائی پور و محسن اسماعیلی، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۱۳۹۹).

۲. مطالعات تحلیلی:

۴. «تحلیل تماتیک امنیت و آزادی اندیشه از منظر امام خامنه‌ای» (اصغر افتخاری و علیرضا قاضیزاده، مطالعات امنیت ملی، ۱۴۰۲).

۵. «تحلیل محتوای بیانات امام خامنه‌ای در حوزه استقلال و آزادی» (محمدحسن باقری و همکاران، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۲).

۳. مطالعات پایه‌ای در حوزه دین و آزادی:

۶. «آزادی از نظر اسلام و غرب» (سیدعلی حسینی خامنه‌ای، اندیشه حوزه، ۱۳۷۷).

۷. آزادی در الگوی سه‌گانه اسلام (ابراهیم برزگر، ۱۳۹۳) که آزادی را در سه بعد اعتقادی، معنوی و سیاسی گونه‌شناسی می‌کند. این اثر گرچه چارچوب نظری منسجمی از آزادی در اسلام عرضه کرده، اما به‌طور خاص به «مرزهای آزادی بیان» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نپرداخته است.

۸. آزاداندیشی و آزادی بیان (محمود حکمت‌نیا، ۱۴۰۴) که به‌صورت منظومه‌ای حقوقی، مبانی فلسفی، حکمی و شرعی آزادی بیان و نسبت آن با دولت را بررسی کرده

است. با وجود دقت نظری، این کتاب تمرکز مستقیمی بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای و تفسیر قرآنی ایشان ندارد.

۴. پژوهش‌های نزدیک به موضوع حاضر:

۹. «آزادی بیان در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای» (عباس الهی و احمد اخلاقی، مطالعات قرآن و علوم انسانی، ۱۴۰۴). این مقاله به اثبات جواز و لزوم آزادی بیان با استناد به آیات و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای می‌پردازد؛ اما پژوهش حاضر با تمرکز ویژه بر «مرزهای ممنوعه و مجاز آزادی بیان» و نظام‌مندی قرآنی آن، سطحی عمیق‌تر از تحلیل ارائه می‌دهد.

۱۰. «آزادی سیاسی در اندیشه‌های قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» (حسین آجورلو، مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳) که بر مبانی قرآنی آزادی سیاسی و ابعاد آن تمرکز دارد. تفاوت پژوهش حاضر در این است که به‌جای کلیت آزادی سیاسی، به‌طور اختصاصی به «آزادی بیان» و مرزهای قرآنی آن پرداخته است.

در تحلیل و جمع‌بندی پیشینه فوق به این نتیجه می‌رسیم که تمامی این پژوهش‌ها به جنبه‌های مختلف آزادی پرداخته‌اند، اما دارای محدودیت‌های اساسی هستند:

- مقالات ۱ تا ۳ بیشتر به جنبه‌های سیاسی و فلسفی پرداخته‌اند.
 - مقالات ۴ و ۵ تحلیل‌های نوینی ارائه کرده‌اند، اما فاقد تمرکز قرآنی هستند.
 - کتاب برزگر (شماره ۷) رویکردی کل‌گرایانه دارد و به مرزهای آزادی بیان نمی‌پردازد.
 - کتاب حکمت‌نیا (شماره ۸) بیشتر حقوقی است و نه تفسیری - قرآنی.
 - مقاله شماره ۹ اگرچه بسیار نزدیک به موضوع است، اما در حد طرح کلی آزادی بیان باقی مانده و به تبیین دقیق «مناطق ممنوعه و مجاز» نپرداخته است.
 - مقاله شماره ۱۰ موضوع اصلی آن آزادی سیاسی است، نه آزادی بیان.
- ازاین‌رو، نوآوری و ضرورت تحقیق حاضر با عنوان «مرزهای آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» در این است که برای نخستین بار به‌صورت نظام‌مند و با روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی، به تحلیل قرآنی آزادی بیان در اندیشه ایشان می‌پردازد. این پژوهش با ترکیب تحلیل محتوای بیانات و استنباط قرآنی، چارچوبی جامع برای تبیین

حوزه‌های مجاز و ممنوع آزادی بیان ارائه کرده و مرزهای شرعی آن را در منظومه فکری معظم‌له آشکار می‌سازد.

مفهوم‌شناسی

آزادی

واژه «آزادی» در زبان فارسی از ریشه «آزاد» گرفته شده است که به یله، رها، مستخلص، رسته، فارغ، آنکه بنده نباشد، آنکه در رقیت نباشد، حرّ، حرّه، ضد بنده، مُطلق، بی‌بند، بی‌قید، کسی که محبوس یا که اسیر نباشد، یا کشوری که در اداره امور خود مختار باشد و تابع تصمیم‌گیری‌های کشوری دیگر نباشد (دهخدا و همکاران، ۱۳۹۰، ج ۱: ۱۳) معنا شده است؛ بنابراین آزادی یعنی رها بودن، بی‌قیدوبند بودن، اسیر نبودن و عدم وابستگی است. در زبان عربی، معادل این واژه الحُرِّيَّة، السَّرَاح، الطَّلَاق، (طراد، ۲۰۰۶، ج ۱: ۲۸۳)، التَّحْرِير، العَتَق، الْفَكَ (صبینی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۷۸) است.

از منظر شهید مطهری در آزادی کنار تربیت و امنیت، یکی از نیازهای اساسی موجودات زنده برای رشد و تکامل است ازاین‌رو ایشان آزادی را به معنای «عدم وجود موانع در مسیر رشد» تعریف می‌کنند؛ با این توضیح که موجود زنده باید در فضایی بدون محدودیت‌های بیرونی قرار گیرد تا بتواند به‌طور طبیعی و کامل رشد کند. برای انسان، این آزادی شامل فراهم بودن فضای مناسب برای رشد فکری، اجتماعی و معنوی است، به‌گونه‌ای که هیچ مانعی جلوی پیشرفت او را نگیرد (مطهری، ۱۳۹۰، ج ۱: ۱۲). همچنین آزادی به «امکان عملی کردن خواسته‌ها به‌صورت فردی یا اجتماعی و یا حق اقدام و انتخاب بدون دخالت دیگران» (انوری، ۱۳۸۱، ج ۱: ۸۹) تعریف شده است.

آزادی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به معنای «آزادی در چارچوب قوانین و ارزش‌های اسلامی» است (خامنه‌ای، بیانیه: ۱۳۹۷/۱۱/۲۲) و حقی فطری و الهی برای انسان است که شامل اندیشیدن، گفتن و انتخاب کردن است. این آزادی مطلق و بی‌قید نیست، بلکه در اسلام محدود به حقیقت و ارزش‌های اخلاقی است و در کنار تکلیف معنا می‌یابد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۰۶/۱۲). این تعریف هم حدود آزادی را روشن می‌کند (نه مطلق، نه فقط معنوی، بلکه اجتماعی و انسانی) و هم ریشه آن را مشخص می‌سازد (فطرت و

عطای الهی). این آزادی برخلاف آزادی لیبرالی که انسان‌محور و نامحدود است، در چهارچوب جهان‌بینی توحیدی تعریف می‌شود و با ارزش‌های الهی و اخلاقی محدود می‌گردد. به عبارت دیگر، آزادی در این نگاه، نه تنها یک حق، بلکه یک مسئولیت است که باید در راستای تحقق اهداف الهی و مصالح جامعه اعمال شود (بشارت، ۱۳۹۸: ۷۵). همچنین در تعریف آزادی گفته شده است که «آزادی عبارت از این است که انسان حق داشته باشد هر کاری را که قانون اجازه داده و می‌دهد انجام دهد و آنچه قانون منع کرده و صلاح او نیست مجبور به انجام آن نشود» (منتسکیو، ۱۳۶۲: ۲۹۴).

بیان

واژه «بیان» مصدر و در زبان فارسی به پیدا و آشکار شدن، سخن پیدا و گشاده گفتن، فصاحت، زبان‌آوری، سخن، گفتار، شرح، تفصیل و تقریر معنی شده است (دهخدا و همکاران، ۱۳۹۰، ج ۱: ۴۸۶). در زبان عربی هم بیان به معنی آشکار کردن مقصود با رساترین عبارت است و از فهم و ذکاوت قلب همراه با فصاحت زبان سرچشمه می‌گیرد. ریشه آن به معنای کشف و ظهور است (ابن منظور، بی‌تا، ج ۱۳: ۶۹).

آزادی بیان

آزادی بیان در ادبیات حقوقی و سیاسی، به‌طور کلی به حق انسان برای اظهار عقیده، انتقال اندیشه و بیان دیدگاه‌های خود بدون ترس از سانسور یا مجازات یا محدودیت‌های غیرمنطقی اشاره دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۲۴۱). در ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است: «هر کس حق آزادی عقیده و بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که از داشتن عقاید خود بیم و اضطرابی نداشته باشد و در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن، به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی، آزاد باشد». همچنین، ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰) همین حق را مورد تأکید قرار می‌دهد و هدف آن را تضمین آزادی افراد در بیان و انتقال اندیشه‌ها معرفی می‌کند (بابایی و آزادبخت، ۱۴۰۳: ۳۶۵)؛ بنابراین، در یک تعریف کلی می‌توان گفت: آزادی بیان حقی

است برای هر فرد که بتواند عقاید، افکار و دیدگاه‌های خود را آزادانه ابراز کند، مشروط به آنکه این آزادی با محدودیت‌های قانونی و اخلاقی بنیادین تعارض نداشته باشد.

با این حال، درباره گستره و حدود آزادی بیان مناقشات جدی وجود دارد. برخی صاحب‌نظران آن را رکن اساسی دموکراسی و حقوق بشر می‌دانند (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۲۴۱) و معتقدند محدودسازی آن عملاً مشارکت آگاهانه مردم را از میان می‌برد. در مقابل، منتقدان بر این باورند که آزادی بیان، چه در سنت‌های دینی و چه در جوامع غربی، هیچ‌گاه مطلق نبوده است. به تعبیر دیگر، آزادی بیان به معنای «عدم اجبار بر بیان سخنی و سکوت از سخنی دیگر» است، اما این آزادی در عمل همیشه محدودیت‌هایی دارد؛ گاه این محدودیت‌ها جنبه حقوقی و اجتماعی پیدا می‌کند و گاه رنگ و بوی اخلاقی یا اخروی دارد (مظاهری، ۱۳۸۵: ۴۴-۵۳). در همین راستا، افروغ نیز بر تمایز میان «آزادی منفی» (رهایی از موانع) و «آزادی مثبت» (قدرت برای انتخاب درست و مسئولانه) تأکید کرده و نشان می‌دهد که فهم آزادی بدون در نظر گرفتن بستر اخلاقی، اجتماعی و سیاسی آن ناقص خواهد بود (افروغ، ۱۳۹۱).

از منظر اسلامی نیز، آزادی بیان مطلق پذیرفته نیست. آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به آیات قرآن از جمله «مَا يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (ق: ۱۸)، تأکید می‌کنند که انسان در برابر سخنان خود مسئول است: «هر کلمه‌ای که از ما صادر می‌شود، ثبت می‌شود، ضبط می‌شود؛ هر حرکت ما، هر اقدام ما، بلکه هر اندیشه ما و فکر ما. باید با این توجه کار کنیم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۰۳/۰۴)؛ بنابراین، آزادی بیان از منظر اسلامی حقی ارزشمند است، اما همراه با تکلیف و مسئولیت و نه بی‌قیدوشرط.

در نتیجه، دیدگاه مختار آن است که آزادی بیان نه به معنای مطلق‌گرایی غربی است و نه به معنای نفی کامل امکان نقد و گفت‌وگو؛ بلکه حقی انسانی و فطری است که باید در چارچوب مسئولیت‌های اخلاقی، اجتماعی و الهی فهم شود.

مقایسه مرزهای آزادی از منظر اسلام و مکاتب غربی توسط آیت‌الله خامنه‌ای

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، مرزهای آزادی بیان در چارچوب اندیشه قرآنی تفاوت‌های اساسی با رویکرد غربی دارد. این تفاوت‌ها نه تنها در محدوده و نوع محدودیت‌ها، بلکه در مبانی معرفتی و ارزشی نیز قابل مشاهده‌اند. سه تفاوت بنیادین در این زمینه عبارت‌اند از:

موانع درونی تحدید آزادی

در اندیشه غربی، آزادی بیان عمدتاً ناظر به موانع بیرونی نظیر سانسور دولتی یا فشارهای سیاسی یا محدودیت‌های قانونی است؛ اما از منظر آیت‌الله خامنه‌ای و مبتنی بر آموزه‌های قرآنی، موانع درونی همچون هوی و هوس، ترس، طمع و وابستگی‌های نفسانی نیز آزادی انسان را مخدوش می‌سازند. انسانی که تسلیم این عوامل باشد، درواقع آزاد نیست، حتی اگر از سلطه قدرت‌های بیرونی رها باشد. قرآن با تأکید بر ضرورت رهایی از اسارت‌های درونی، آزادی را امری همه‌جانبه و عمیق می‌داند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۵/۱۰/۰۵).

تعادل میان گستره و مرزهای آزادی

اسلام در حوزه‌هایی مانند توهین به مقدسات، اشاعه فحشا و تفرقه‌افکنی، محدودیت‌هایی فراتر از مکاتب لیبرال قائل است. در عین حال، در بیان حق، نقد ظلم و دفاع از عدالت، آزادی را گسترده‌تر می‌بیند. این تفاوت نشان‌دهنده رابطه‌ای عموم و خصوص من‌وجه بین نگاه اسلامی و غربی به آزادی بیان است؛ بدین معنا که هرکدام در برخی حوزه‌ها گسترده‌تر یا محدودتر از دیگری‌اند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۵/۱۰/۰۵).

توجه به آزادی مثبت در کنار آزادی منفی

در تفکر غربی، آزادی بیان بیشتر به صورت سلبی تعریف می‌شود؛ یعنی عدم مداخله دیگران در اظهارنظر افراد (آزادی منفی). درحالی‌که در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، جنبه ایجابی آزادی هم نیز نقش مهمی دارد؛ یعنی آزادی به‌عنوان توانایی بیان حق و حرکت در مسیر کمال (آزادی مثبت). انسان زمانی آزاد است که بدون تأثیر از اغراض نفسانی یا فشارهای اجتماعی، بتواند حقیقت را بگوید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۵/۱۰/۰۵).

در نتیجه، مرزهای آزادی بیان در نگاه قرآنی برخلاف چارچوب صرفاً حقوقی مکاتب غربی، مبتنی بر نظام ارزشی توحیدی و اخلاقی است. این نظام، آزادی را نه مطلق، بلکه مسئولانه و در خدمت تعالی فرد و جامعه می‌داند؛ نعمتی الهی که با رعایت حدود الهی معنا می‌یابد و از معیارهای سلیقه‌ای و منافع سیاسی فراتر می‌رود.

منطقه ممنوعه آزادی بیان

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان مطلق و بی‌قیدوبند که در آن هر کس هر آنچه خواست بدون هیچ مانع و محدودیتی بیان کند، نه تنها پذیرفته نیست بلکه امکان‌پذیر هم نیست و هیچ مکتبی هم چنین آزادی را جایز نمی‌داند؛ زیرا چنین آزادی‌ای به‌طور طبیعی حقوق و آزادی‌های دیگران را محدود و امنیت و آرامش جامعه را به مخاطره می‌اندازد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۵/۱۰/۰۵). بر این اساس، در چارچوب شرع و عقل، بیان برخی مطالب که با اصول دینی، اخلاقی و مصالح عمومی جامعه تعارض داشته باشد، ممنوع و غیرمجاز شمرده می‌شود.

در این بخش به بررسی حدود و چارچوب‌هایی پرداخته می‌شود که در آن‌ها آزادی بیان از منظر اندیشه قرآنی و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، با ملاحظات سیاسی-اجتماعی، دینی-اعتقادی و اخلاقی محدود شده است تا حفظ نظم، امنیت و ارزش‌های اسلامی تضمین گردد:

قلمرو سیاسی-اجتماعی

فتنه‌گری

یکی از مصادیق ممنوع در آزادی بیان در عرصه سیاسی - اجتماعی، فتنه‌گری است. قرآن کریم فتنه را در مواردی بزرگ‌تر (بقره: ۲۱۷) یا شدیدتر (بقره: ۱۹۱) از قتل دانسته است. واژه «فتنه» در اصل به معنای جدا کردن خالص از ناخالص و خوب از بد است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۲۳). واژه «فتنه» به معنای آزمایش، بلا، مصیبت، قتل و عذاب است و می‌تواند هم منشأ الهی داشته باشد (مطابق با حکمت و مصلحت خداوند) و هم انسانی. اگر فتنه از سوی انسان و بدون اذن خداوند باشد، عملی ناپسند و مخالف حکمت الهی

محسوب می‌شود و مورد سرزنش است. به‌طورکلی، ایجاد فتنه توسط انسان در هر شرایطی مذموم است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۲۴) اما بیشترین کاربرد آن در متون دینی به معنای آشوب، بلوا و آمیختن حق و باطل توسط انسان‌هاست (محدثی، ۱۳۸۷: ۱۵-۲۲). از منظر دینی، هرچند دروغ‌گویی گناه است، اما گفتن همه‌ی حقیقت نیز همواره مجاز نیست؛ چراکه ممکن است افشای برخی واقعیت‌ها موجب فتنه، غیبت، افشای اسرار یا آبروبری شود که هرکدام به‌تنهایی گناه کبیره هستند. از این‌رو، عبارت «هر راست نشاید گفت» مصداق تام در این زمینه است. سعدی نیز می‌گوید: «دروغ مصلحت‌آمیز، به ز راست فتنه‌انگیز» (سعدی، ۱۳۷۶: ۱۷).

نمونه‌ای از مصادیق فتنه‌گری، سخن‌چینی یا نیمه است که از گناهان کبیره بوده و زمینه‌ساز بسیاری از فتنه‌هاست. از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، تفاوتی ندارد که سخن‌چین نیت فساد داشته باشد یا نه؛ در هر صورت، عمل او در جهت فساد است و از نگاه اخلاق دینی مردود است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ج ۱: ۲۱۴).

ایشان در بیان ویژگی‌های فتنه‌گران می‌فرمایند: کسانی که با بی‌تقوایی در سخن، چوب لای چرخ مسئولان می‌گذارند و برای جلب توجه مخاطبان به هر سخنی دست می‌زنند، شایسته مسئولیت نیستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۰۱/۰۷). همچنین با اشاره به حدیث امیرالمؤمنین (علیه‌السلام): «إِنَّمَا بَدَأُ وَقُوعَ الْفِتَنِ أَهْوَاءُ تُتَّبَعُ وَ أَحْكَامُ تُبَدَّلُ» (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۸۷)، چگونگی ایجاد فتنه را توضیح می‌دهند: فتنه‌گر یک تکه حق، یک تکه باطل را می‌گیرد، این‌ها را با هم مخلوط می‌کند، در کنار هم می‌گذارد آن وقت کسانی که دنبال حق‌اند، آن‌ها هم برایشان امر مشتبه می‌شود. فتنه این است دیگر.» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۱۰/۲۹).

در مجموع، از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان نباید به ابزاری برای ایجاد فتنه تبدیل شود. هرگونه سخن‌پردازی که زمینه‌ساز تفرقه، ناامنی یا آشوب باشد، مصداق سوءاستفاده از آزادی بیان و در تضاد با اصول دینی و اخلاقی است و باید ممنوع گردد.

ایجاد تفرقه و اختلاف

یکی از مرزهای ممنوع آزادی بیان در حوزه سیاسی - اجتماعی، هر سخنی است که به تفرقه میان مردم، اقوام، خانواده‌ها یا امت اسلامی منجر شود. در لغت فارسی، فتنه‌انگیزی به معنی آشوب و اختلاف‌برانگیزی است (دهخدا و همکاران، ۱۳۹۰، ج ۲: ۲۰۹۰)، اما فتنه و تفرقه مترادف نیستند. فتنه ایجاد آشوب، شبهه یا انحراف هدفمند است که اغلب با انگیزه‌ها و تبعاتی فراتر از تفرقه همراه است و به گسترش آن می‌انجامد. به بیان دیگر، فتنه سرچشمه و عامل تفرقه است، درحالی‌که تفرقه خود صرفاً پیامد آن است و ممکن است ناشی از فتنه یا عوامل دیگر باشد.

قرآن کریم بارها بر پرهیز از تفرقه و تمسک به وحدت تأکید کرده است، مانند آیه «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران: ۱۰۳) و همچنین هشدار درباره عذاب عظیم برای کسانی که پس از دریافت حقایق، دچار اختلاف شدند (آل عمران: ۱۰۵) امام سجاد (علیه‌السلام) نیز با اشاره به این آیه علت خوار شدن امت اسلامی را در تفرقه و اختلاف دانسته‌اند و می‌فرمایند: «فرزندان این امت به که پناه برند، درحالی‌که نشانه‌های دین محو شده و امت به سبب اختلاف خوار گشته‌اند بعضی افراد بعضی دیگر را تکفیر می‌کنند حال آنکه خدای تعالی می‌فرماید: وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...» (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۹۹).

آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر همین آموزه‌های قرآنی، تفرقه را بزرگ‌ترین آفت امت اسلامی معرفی می‌کند. ایشان بر این باورند که وضعیت فعلی جهان اسلام نتیجه بی‌توجهی به این آیات وحدت‌بخش است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰۸/۲۴). به اعتقاد ایشان، این اختلافات نه‌تنها طبیعی نیستند، بلکه از سوی دشمنان امت اسلامی به‌صورت تحمیلی و تبلیغاتی، گاه با پوشش مفاهیمی چون آزادی بیان، القا می‌شوند تا از قدرت‌گیری امت جلوگیری شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۴/۲۷).

بنابراین، از دیدگاه ایشان، هرگونه گفتار یا اقدامی که وحدت را تضعیف کند، ممنوع است. مصادیق این موارد شامل: بدگویی نسبت به بزرگان مذاهب در رسانه‌های بیگانه (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۶/۳۰)، تحریک اختلافات قومی و مذهبی و تعصبات

ملی‌گرایانه (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۳/۰۲) و ایجاد شکاف در ساختار مدیریتی نظام اسلامی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۰۷/۲۱) می‌باشد.

در نتیجه، آزادی بیان در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای نباید به ابزار تفرقه تبدیل شود. حفظ وحدت، نه تنها ضرورتی سیاسی بلکه تکلیفی قرآنی و اعتقادی است.

اضلال و شبهه‌افکنی

اضلال به معنای گمراه کردن دیگران و دور ساختن آنان از مسیر حق است. این گمراه‌سازی می‌تواند از طریق تمسخر، ایجاد تردید، القای شبهات و یا دعوت به فساد انجام شود (ابن منظور، بی تا، ج ۱۱: ۳۹۳؛ قرشی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۱۹۲).

در دنیای معاصر، جریان‌های لیبرال و صهیونیستی با سوءاستفاده از روانشناسی نوجوانان و جوانان تلاش می‌کنند تا اعتقادات آن‌ها را تضعیف کنند (بیدی و کارشکی، ۱۳۹۲: ۱۴۱). موج اسلام‌هراسی و شیعه‌ستیزی که در رسانه‌ها و هزاران وب‌سایت ضداسلامی بازتاب یافته، بر همین مبنا شکل گرفته است. این وب‌سایت‌ها با شبهه‌افکنی، حقانیت اسلام و تشیع را هدف می‌گیرند (موسوی مقدم، ایرنا، ۱۴۰۳).

شبهه‌افکنی سابقه‌ای دیرینه دارد؛ در صدر اسلام نیز مشرکان و اهل کتاب برای جلوگیری از نفوذ تعالیم پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) با تحریف و جعل، به شبهه‌افکنی پرداختند. نمونه‌ای از این تلاش در آیه «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ...» (بقره: ۷۹) آمده است. امام باقر (علیه‌السلام) نیز از تحریف تورات توسط علمای یهود برای جلوگیری از شناسایی پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) توسط جامعه یهود خبر داده‌اند. (طبرسی، ۱۴۱۵، ج ۱: ۲۷۹).

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، شبهه‌افکنی خطری جدی برای جامعه اسلامی است. ایشان تأکید می‌کنند که حتی کسانی که در میدان نبرد با دشمن استقامت دارند، ممکن است در برابر یک شبهه ناتوان شوند، اگر آن شبهه پاسخ داده نشود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۰۵/۰۵).

ایشان تزریق شبهات دینی، سیاسی، اعتقادی و معرفتی به متن جامعه را با هدف از بین بردن پشتوانه انسانی نظام و تضعیف مبانی اصلی آن می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۷/۲۹).

در نتیجه، از دیدگاه اسلامی و بر اساس بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان باید در چارچوبی باشد که باعث اضلال و شبهه‌افکنی نشود. این محدودیت، نه تنها برای حفظ ایمان فردی، بلکه برای حفاظت از انسجام و ثبات جامعه اسلامی ضروری است.

دروغ‌گویی و شایعه‌پراکنی

یکی دیگر از حدود ممنوعه آزادی بیان در قرآن، دروغ‌گویی است. قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (نحل: ۱۰۵)؛ تنها کسانی دروغ می‌سازند که ایمان ندارند.

دروغ از گناهان کبیره مسلم و منصوصه است. دروغ در لغت ضد صداقت و به معنای گفتن یا نشر مطالبی خلاف واقع، چه در گفتار و نوشتار و چه در رفتار است (دهخدا و همکاران، ۱۳۹۰، ج ۱: ۱۲۷۷). حتی نقل دروغ دیگران بدون تحقیق نیز مصداق کذب است. امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) فرمودند: «وَلَا تُحَدِّثِ النَّاسَ بِكُلِّ مَا سَمِعْتَ بِهِ، فَكَفَى بِذَلِكَ كَذِبًا»؛ هر آنچه شنیدی را بازگو نکن، همین برای دروغ‌گو شناخته شدن کافی است (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۴۵۹).

آیت‌الله خامنه‌ای نیز با اشاره به این حدیث، نسبت به پخش سخنان اثبات‌نشده هشدار داده‌اند: «اگر راجع به اشخاص، افراد یا مسائلی که ارتباط به اشخاص و افراد پیدا می‌کند، چیزی شنیدید که برای شما محقق و ثابت نیست، این را دهن به دهن نگردانید، چون می‌شود شایعه» (خامنه‌ای، جلسه پرسش و پاسخ: ۱۳۶۰/۰۴/۰۶).

از دیدگاه ایشان، دروغ در نظام‌های غربی بسیار رایج است و به عنوان ابزاری در جنگ نرم به کار می‌رود تا اعتماد مردم را سلب کرده و آن‌ها را نسبت به نظام اسلامی ناامید سازد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۲/۲۶؛ ۱۳۸۸/۰۹/۰۴؛ ۱۳۷۷/۰۴/۰۷؛ ۱۳۸۱/۰۵/۰۵).

ایشان تأکید می‌کنند که مسئولان باید با دروغ‌گویی و شایعه‌سازی مقابله جدی کنند، زیرا این رفتارها ساختار اجتماعی را متزلزل می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۰۵/۰۵).

در همین زمینه، آیت‌الله خامنه‌ای از آیه «الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ» (احزاب: ۶۰) یاد کرده‌اند و مرجفون را شایعه‌سازانی دانسته‌اند که با ایجاد ترس و تردید، امنیت روانی جامعه را هدف قرار می‌دهند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴/۰۳/۱۴۰۲).

بر این اساس، آزادی بیان نمی‌تواند پوششی برای دروغ‌گویی و شایعه‌پراکنی باشد؛ چرا که این اعمال، هم خلاف موازین اخلاق اسلامی است و هم باعث تضعیف اعتماد عمومی و ثبات اجتماعی می‌شود.

قلمرو دینی-اعتقادی

توهین به مقدسات

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان نباید بهانه‌ای برای توهین به مقدسات دینی، پیامبران، ائمه اطهار (علیهم‌السلام) و ارزش‌های اسلامی باشد. ایشان بارها اقدامات موهن غربی‌ها را با صدور بیانیه‌ها و سخنرانی‌های روشنگرانه محکوم کرده‌اند و انگیزه‌های پنهان پشت آن را افشا نموده‌اند.

برای نمونه، در پی اهانت به قرآن کریم در آمریکا، ایشان ابتدا آیه «إِنَّا نَحْنُ نُزَلِّلُ الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (حجر: ۹) را تلاوت کردند تا یادآور شوند که این اقدامات بی‌اثر است، چراکه خداوند خود حافظ قرآن است. سپس این اقدام را بخشی از زنجیره‌ای دانستند که شامل خیانت سلمان رشدی، کاریکاتورهای موهن دانمارکی و فیلم‌های ضد اسلامی هالیوود می‌شود؛ جریانی که با هدف ترویج مقابله همگانی با اسلام در جوامع مسیحی و منحرف کردن اذهان مسلمانان از تحولات جهان اسلام و خاورمیانه شکل گرفته است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۶/۲۲).

در پی ساخت فیلم موهن «بی‌گناهی مسلمانان» نیز با استناد به آیه «يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» (صف: ۸)، این اقدامات را مانند تلاش برای خاموش کردن نور خدا با دهان توصیف کردند که سرانجامی جز شکست ندارد، همان‌گونه که حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در برابر اهانت به اهل‌بیت خود به همین آیه استناد می‌کردند (هلالی، ۱۴۰۵، ج ۲: ۸۵۶-۸۵۷). ایشان انگیزه دشمنان را عقده‌گشایی نسبت به اسلام، تضعیف جایگاه مقدسات اسلامی و خاموش کردن احساسات دینی

جوانان مسلمان دانستند؛ و در پایان نیز با استناد به آیه «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ» (یوسف: ۲۱) بی‌اثر بودن این اقدامات را مجدداً یادآور شدند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۶/۲۳).

در واکنش به اهانت نشریه فرانسوی «شارلی ابدو» نیز ایشان این عمل را تلاش برای منحرف کردن افکار عمومی از نقشه‌های آمریکا و رژیم صهیونیستی در منطقه دانستند و بیانه خود را با همان آیه «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ» به پایان بردند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۹/۰۶/۱۸).

در نقطه مقابل، قرآن کریم مسلمانان را از توهین به مقدسات دیگران بر حذر داشته است:

«وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ» (انعام: ۱۰۸). امام صادق (علیه‌السلام) در تفسیر این آیه فرموده‌اند: «چه کسی ستمکارتر است نزد خدا از آن‌که برای خدا و دوستانش دشنام‌تراشی می‌کند؟!» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸: ۸).

آیت‌الله خامنه‌ای با نقل تجربه‌ای از سفر خود به بلوچستان، به احترام اهل سنت به معاویه اشاره کردند و افزودند که امام خمینی (ره) نیز پس از آگاهی از این حساسیت‌ها، از کاربرد تعبیرات طعن‌آمیز نسبت به معاویه خودداری کردند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۱۲/۱۳).

ایشان بارها تأکید کرده‌اند که توهین به مقدسات دیگر ادیان و مذاهب موجب تفرقه، دشمنی و تحقق اهداف شوم دشمنان اسلام می‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۹/۲۷).

بنابراین از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان نباید به اهانت به مقدسات دینی منجر شود. ایشان با محکومیت اقدامات موهن غربی، با استناد به آیات قرآن بر بی‌اثر بودن این تحرکات تأکید کرده و مؤمنین را نیز از توهین به مقدسات دیگران بازداشته‌اند. رویکرد ایشان مبتنی بر وحدت، حفظ کرامت دین و مقابله با تفرقه‌افکنی دشمنان است.

اشاعه فحشا و منکر

قرآن در آیه ۱۹ سوره نور، اشاعه زشتی‌ها در میان مؤمنان را مستوجب عذابی دردناک در دنیا و آخرت دانسته و تأکید می‌کند که خداوند از امور پنهان آگاه است: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ...» (نور: ۱۹). امام صادق (علیه‌السلام) با

استناد به این آیه، افشای هر آنچه درباره مؤمن دیده یا شنیده شود (حتی اگر واقعیت باشد) را مصداق اشاعه فحشا دانسته‌اند (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۱۰۰). امام کاظم (علیه‌السلام) نیز با استناد به همین آیه می‌فرمایند اگر مؤمنی عملی را انکار کرد (حتی در صورت تأیید افراد مورد اعتماد) باید او را تصدیق و دیگران را تکذیب کرد؛ زیرا افشای آن، مذمت‌شده در قرآن است (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۴۲۶).

آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به همین آیه، بر این باورند که آزادی بیان باید با رعایت تقوا، صداقت و حفظ آبرو، خصوصاً برای مسئولان، همراه باشد و نباید به ابزاری برای اشاعه فحشا و بی‌اخلاقی تبدیل شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳).

ایشان هشدار می‌دهند برخی با استفاده از رسانه‌ها و آزادی بیان، رفتارهای غیراخلاقی را با هدف جذب جوانان به فرهنگ منحط غرب و جلوگیری از بیداری اسلامی ترویج می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۰۴/۲۲).

در نتیجه، از دیدگاه ایشان، آزادی بیان نباید به قیمت تخریب اخلاق عمومی و آبروی افراد تمام شود؛ بلکه باید در خدمت حفظ ارزش‌های دینی، انسجام اجتماعی و سلامت اخلاقی جامعه باشد.

تهمت و افترا

یکی از مفاسدی که به بهانه آزادی بیان رخ می‌دهد، تهمت و افترا به مردم است. قرآن کریم در بیش از چهل آیه این مسئله را نکوهش کرده، از جمله: «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا» (نساء: ۱۱۲).

پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) نیز می‌فرمایند: «مَنْ بَهَتَ مُؤْمِنًا... أَقِيمَ فِي طِينَةِ خَبَالٍ...»؛ کسی که به مؤمنی بهتان زند یا چیزی بگوید که در او نیست، در آتش گرفتار خواهد شد (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۱۹).

آیت‌الله خامنه‌ای نیز تأکید دارند که آزادی بیان نباید موجب تهمت، افترا و خدشه به آبروی افراد شود. ایشان بارها نسبت به اتهام‌پراکنی علیه اشخاص (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۶/۲۹)، نظام اسلامی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۲/۰۳/۱۴) و دستگاه‌های حکومتی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۸/۱۱) هشدار داده‌اند.

آیت‌الله خامنه‌ای، تهمت به اشخاص را گناه و تهمت به نظام اسلامی را گناهی بسیار بزرگ‌تر معرفی می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۶/۲۹).

افشای اسرار

یکی از مصادیق انحراف در آزادی بیان، افشای اسرار شخصی یا عمومی مؤمنان است که در برخی موارد، مصداق گناهانی چون اشاعه فحشا، فتنه‌گری و غیبت به شمار می‌رود. این عمل ضمن نقض حریم خصوصی، به ترویج بی‌اخلاقی در جامعه می‌انجامد.

قرآن کریم در آیات متعددی از افشای اسرار نهی می‌کند؛ مانند افشای رازهای مسلمانان به بیگانگان (آل‌عمران: ۱۱۸)، گناه دیگران (یوسف: ۲۶)، اخبار امنیتی (نساء: ۸۳) و عیوب افراد (نساء: ۱۴۸). در کتاب شریف اصول کافی بابی تحت عنوان «بَابُ الْأِذَاعَةِ» شامل ۱۲ روایت درباره حرمت افشای اسرار دینی، مذهبی و شخصی آمده است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲: ۳۶۹). این روایات نشان می‌دهند حتی بازنشر برخی احادیث اهل بیت (علیهم‌السلام) که فهم آن‌ها برای عموم دشوار است، اگر موجب اختلاف و مفسده شود، ممنوع و مصداق افشاء اسرار است.

آیت‌الله خامنه‌ای نیز با استناد به آیه ۸۳ سوره نساء، یکی از مرزهای آزادی بیان را افشای اسرار ملی و امنیتی معرفی می‌کنند و آن را رفتاری ناپسند و ضد مصلحت عمومی می‌دانند که و در شرع مقدس، مذموم و ممنوع است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۶/۰۲/۱۸). همچنین ایشان در پاسخ به پرسشی فقهی، غیبت در فضای مجازی و انتشار صوت، تصویر یا نوشته‌هایی که موجب هتک حرمت افراد است را جایز نمی‌دانند و تأکید دارند که اصلاح جامعه باید با شیوه‌های اخلاق‌مدار و محترمانه صورت گیرد، نه با افشاگری و پرده‌داری (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۱۰/۰۷).

ایشان حتی افشای اسرار شخصی خود فرد را نیز ناروا می‌دانند و می‌فرمایند: «پرده‌داری نسبت به خود و افشای گناهان خود نزد دیگران ممنوع است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۶/۰۶/۲۳).

نتیجه: در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان محدود به مصالح عمومی، امنیت ملی و حفظ حریم خصوصی است و افشای بی‌ضابطه اسرار در هر سطحی، ممنوع و زیان‌بار تلقی می‌شود.

قلمرو اخلاقی

لزوم رعایت اخلاق و ادب

آزادی بیان در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای محدود به رعایت ادب و اخلاق است و بهانه‌ای برای سخنان بی‌ادبانه و توهین‌آمیز نیست (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۰۵/۰۵) قرآن کریم بندگان خود را به گفتار نیکو و بهترین سخنان فرمان می‌دهد: «وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...» (اسراء: ۵۳) یعنی با مشرکان به نیکوترین شیوه سخن بگویند و با عباراتی که آن‌ها را خشمگین و عصبانی می‌کند، صحبت نکنند؛ زیرا سخنان ناپسند، زمینه‌ساز فتنه و اختلاف است که شیطان با آن میان انسان‌ها تفرقه می‌افکند (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۱۹۷). همچنین، دعوت به راه خدا باید با حکمت، موعظه نیکو و مناظره‌ای محترمانه انجام شود: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (نحل: ۱۲۵)؛ یعنی باید از زبان نرم و اخلاق خوش بهره برد تا پیام اثرگذار باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۵/۳۱).

آیت‌الله خامنه‌ای بر اهمیت حلم و بردباری در تعامل اجتماعی تأکید دارند و معتقدند که این روحیه پیش‌نیاز گفت‌وگوی سازنده است. برخورد حلیمانه به معنای نادیده گرفتن اصول نیست، بلکه روش تعامل مبتنی بر احترام و نرمی حتی در موارد اختلاف جدی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۷/۲۰). این رویکرد نه تنها به کاهش تنش‌ها کمک می‌کند بلکه موجب همدلی و پیشرفت جامعه می‌شود.

ازاین‌رو، رعایت ادب و استفاده از گفتار نیک، ارزش والایی در اسلام دارد و آزادی بیان نباید بهانه‌ای برای بی‌نزاکتی باشد بلکه همواره باید همراه با احترام و اخلاق باشد.

منطقه مجاز و ضروری آزادی بیان

در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان در برخی موارد نه تنها مجاز، بلکه یک وظیفه شرعی و اجتماعی است. ایشان با استناد به اصل قرآنی «لَتَبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» (آل عمران: ۱۸۷) و آموزه نبوی «نصیحت برای ائمه مسلمین»، بر لزوم بیان حقایق در بزنگاه‌های حساس تأکید می‌کنند؛ به‌ویژه زمانی که منافع اسلام، نظام اسلامی یا رشد فکری جامعه در معرض تهدید است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۶/۰۲/۱۸). همچنین با تأکید بر «آزادی مثبت»، بیان حقیقت را حرکتی در جهت کمال و مسئولیت‌پذیری اخلاقی می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۵/۱۰/۰۵). از این رو در این بخش، به حوزه‌هایی پرداخته می‌شود که آزادی بیان در چارچوب شرع و عقل، نه تنها مجاز، بلکه گاه واجب شرعی تلقی می‌گردد.

قلمرو سیاسی-اجتماعی

افشاگری علیه ساختارهای استبدادی

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از جلوه‌های اساسی آزادی بیان مسئولانه، افشاگری در برابر ظلم و استبداد است؛ به‌ویژه زمانی که حقیقت پنهان یا تحریف شده باشد. ایشان با استناد به سیره امام خمینی (ره)، افشاگری‌های دوران تبعید را الگویی موفق از روشنگری می‌دانند که بیداری ملت و شکل‌گیری انقلاب را در پی داشت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۰۸/۱۳).

این اصل در قرآن نیز ریشه دارد. واژه‌هایی چون «طاغوت»، «جبار»، «مستکبر» و «مفسد» در توصیف حاکمان ظالم به کار رفته و چهره استبداد را برای مردم افشا می‌کند:

«وَلَا تُطِيعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ... عَتَلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ» (قلم، ۱۰-۱۳)

تکرار داستان فرعون در قرآن، نمادی از ساختارهای استبدادی است که خود را «رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» می‌خوانند (نازعات، ۲۴)، مردم را به بردگی می‌کشند (قصص، ۴) و پیامبران را تهدید می‌کنند (غافر، ۲۶). این رویکرد قرآنی، افشاگری در برابر نظام‌های سرکوب‌گر را امری ضروری می‌داند. واقعه کربلا نیز نوعی افشاگری بر علیه استبداد یزیدی بود.

آیت‌الله خامنه‌ای نیز افشاگری علیه ساختارهای استبدادی را وظیفه‌ای تاریخی برای هدایت افکار عمومی می‌داند. ایشان، حرکت‌های دانش‌آموزی و دانشجویی را ادامه این مسیر می‌دانند که با بیان صریح و خشم آگاهانه، زمینه‌ساز پیروزی انقلاب شدند. (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳/۰۸/۱۳۷۱).

روشنگری درباره تحرکات فتنه‌آمیز

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از عرصه‌های ضروری آزادی بیان، روشنگری در برابر فتنه‌هاست؛ به‌ویژه زمانی که حقیقت در فضای غبارآلود سیاسی و اجتماعی پوشیده شده و مرزهای حق و باطل درهم‌آمیخته است. ایشان با الهام از سیره امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در نهج‌البلاغه (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۸۸)، روشنگری را راهبردی اساسی در مهار فتنه و حفظ سلامت فکری جامعه می‌دانند. فتنه، از منظر ایشان، زمانی شکل می‌گیرد که تشخیص حق از باطل دشوار می‌شود و جامعه دچار خطای شناختی می‌گردد؛ تا جایی که ممکن است انسان‌ها در صف دشمن قرار گیرند یا به برادر ایمانی خود آسیب برسانند. آیت‌الله خامنه‌ای تصریح می‌کنند: «علاج فتنه چیست؟ افشاگری. اصلاً هیچ چیزی مثل افشاگری فتنه را علاج نمی‌کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۹/۰۱/۱۳۶۴).

در این چارچوب، روشنگری نه عملی تحریک‌آمیز، بلکه کنشی آگاهانه و مسئولانه برای روشنگری و دفاع از حقیقت است. آزادی بیان در اینجا از یک حق فردی فراتر رفته و به تکلیف اجتماعی تبدیل می‌شود.

این رویکرد، پشتوانه‌ای محکم در متون دینی دارد؛ از جمله در حدیث نبوی: «إِذَا ظَهَرَتِ الْبِدْعُ فِي أُمَّتِي فَلْيُظْهِرِ الْعَالِمُ عِلْمَهُ، فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ»؛ یعنی «هرگاه بدعت‌ها در میان امت پدیدار شوند، بر عالم است که علم خود را آشکار کند؛ و اگر چنین نکند، لعنت خدا بر او باد» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱: ۵۴).

بنابراین، از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، بیان روشنگرانه در مواجهه با فتنه، نه تنها جایز، بلکه یک وظیفه‌ی شرعی و اجتماعی است که در خدمت صیانت از حقیقت و هدایت جامعه قرار دارد.

افشای مفاسد نهادی و ساختاری

در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از عرصه‌های مجاز و بلکه ضروری آزادی بیان، افشای مفاسد ساختاری و نهادی است؛ به‌ویژه زمانی که افشاگری، ابزاری برای قطع ریشه‌های فساد تلقی شود. در این چارچوب، افشاگری حتی در قالب غیبت نه‌تنها جایز، بلکه وظیفه‌ای دینی برای صیانت از مصالح عمومی تلقی می‌شود.

از منظر فقهی، در مواردی که بیان مفاسد به مهار فساد منتهی شود، حتی اگر به غیبت افراد بینجامد، مقدم بر حرمت غیبت است. آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس این اصل، فتوا می‌دهند که در صورت نقش‌آفرینی یک فرد در اشاعه فساد، افشای او جایز و در برخی موارد واجب است.

چارچوب این جواز از دید ایشان چنین است:

- موضوع فساد شامل هم فساد عقیدتی (مانند نشر بدعت‌های دینی) و هم فساد عملی (مانند ترویج شهوات یا مفاسد اجتماعی) است.
- ملاک تشخیص این است که جلوگیری از فساد در جامعه از حرمت غیبت مهم‌تر تلقی می‌شود؛ بنابراین، در تعارض میان این دو، افشاگری ترجیح دارد.
- دامنه افشاگری محدود به مورد خاص فساد نیست؛ بلکه در صورت لزوم می‌توان رفتارهای دیگر شخص مانند خیانت سیاسی یا اخلاقی را نیز افشا کرد، مشروط بر اینکه به قطع فساد بینجامد.

رعایت دقت در اندازه افشاگری نیز لازم است یعنی فقط به اندازه‌ای که برای توقف فساد کافی است باید سخن گفت، نه بیشتر (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ج ۲: ۱۰۱).

آزادی بیان در این حوزه، از یک کنش فردی فراتر رفته و به مسئولیتی اجتماعی بدل می‌شود که هدف آن، اصلاح ساختار و جلوگیری از نهادینه‌شدن انحراف است.

پشتوانه این رویکرد، هم در قرآن و هم در سنت دیده می‌شود؛ چرا که قرآن و روایات اسلامی بیان حقیقت و مقابله با فساد را بر هرگونه مصلحت شخصی یا اجتماعی ترجیح داده‌اند. آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ» (نساء: ۱۳۵) تأکید می‌کند که حتی اگر بیان حقیقت به زیان خود یا نزدیکان باشد، وظیفه شرعی

بر حفظ عدل و آگاهی‌رسانی بر هر ملاحظه شخصی اولویت دارد. حدیث نبوی (ص): «إِذَا ظَهَرَتِ الْبِدْعُ فِي أُمَّتِي فَلْيُظْهِرِ الْعَالَمَ عِلْمَهُ، فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ؛ هرگاه بدعت‌ها در میان اُمت پدیدار شوند بر عالم است که علم خود را آشکار سازد. پس هر کس چنین نکند، لعنت خدا بر او باد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۵۴)؛ نیز با دستور به عالم برای آشکار کردن بدعت، این اصل را در حوزه عملی و دینی تقویت می‌کند، مبین ضرورت افشاگری در برابر فساد و جلوگیری از گسترش آن است.

دادخواهی و اعتراض مشروع به ظلم

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، شکایت مظلوم از ظلم پنهان‌شده یکی از موارد آزادی بیان مجاز و حتی غیبت مشروع است. اگر ظلم در خفا باشد، مظلوم می‌تواند برای احقاق حق خود نزد دیگران شکایت کند و جزئیات ظلم را بیان نماید؛ اما اگر ظلم به صورت علنی باشد، تجاهر ظالم به ظلم، بیان آن را بدون نیاز به عنوان تظلم مجاز می‌کند؛ چون تجاهر، حرمت غیبت را از بین می‌برد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ج ۲: ۹۵).

پشتوانه شرعی این دیدگاه آیه «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» (نساء: ۱۴۸) است که می‌فرماید خداوند تنها بدگویی را از طرف کسی که مورد ظلم قرار گرفته است می‌پذیرد. همچنین احادیثی چون «لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالٌ» و «مَطْلُ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عَرَضَهُ وَعُقُوبَتَهُ» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰: ۴۲۰) این حق را تأیید می‌کنند.

این اصل، زمینه‌ای برای شکل‌گیری اعتراض‌های مشروع، شکایت از مسئولان متخلف و افشای بی‌عدالتی در نظام اسلامی فراهم می‌کند؛ مشروط بر آنکه در خدمت حقیقت، عدالت و اصلاح باشد.

افشای تهدیدات و توطئه‌های امنیتی دشمنان

در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، بیان مسئولانه و مستمر در افشای توطئه‌ها و تهدیدات دشمنان اسلام از وظایف مهم حاکمیتی و رهبری است. ایشان این افشاگری را نه تنها اقدامی فردی، بلکه مسئولیتی راهبردی برای حفظ بیداری امت اسلامی و مقابله با

حمایت‌های قدرت‌های استکباری، همچون آمریکا از رژیم‌های سرکوبگر می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۰۹/۰۵).

همچنین افشاگری در مناسک حج، به‌عنوان فرصتی برای بیان سیاست‌های خصمانه دشمنان، مورد تأکید قرار گرفته است (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۷۴/۰۲/۱۴).

این رویکرد بر پایه آموزه‌های قرآنی استوار است که بارها توطئه‌ها و نیرنگ‌های دشمنان اسلام را افشا کرده، مانند مثل افشای دروغ‌گویی منافقان: «چون منافقان نزد تو آیند، می‌گویند: گواهی می‌دهیم که تو بی‌تردید فرستاده خدایی؛ و خدا می‌داند که تو بی‌تردید فرستاده اوئی و خدا گواهی می‌دهد که یقیناً منافقان دروغ‌گویند» (المنافقون: ۱) و همچنین افشای نقشه‌های شیطان (الأعراف: ۱۷)، نیرنگ کفار (الأنفال: ۳۰)، توطئه منافقان (التوبة: ۶۴) و تحریف کتب آسمانی (البقرة: ۷۹).

بنابراین، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان در این قلمرو نه یک کنش انتقادی صرف، بلکه وظیفه‌ای الهی و راهبردی است که نقش کلیدی در حفظ هویت اسلامی و مقابله با جنگ ترکیبی دشمنان دارد.

قلمرو دینی-اعتقادی

بیان انتقادی با نیت اصلاح و نهی از منکر

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، آزادی بیان انتقادی در مواردی که با نیت اصلاح و نهی از منکر همراه باشد، نه تنها مجاز، بلکه در برخی موارد مانند زمانی که تخلفات به منافع عمومی و بیت‌المال آسیب برساند، واجب و وظیفه شرعی است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ج ۱: ۲۷۸-۲۷۹). مبنای این حکم، خلوص نیت و انگیزه اصلاح‌طلبانه در فرایند افشاگری است (شهید ثانی، ۱۳۹۰ ق: ۳۳).

اگر فردی از ارتکاب گناه یا تخلفی مطلع باشد و هدف او بازگرداندن خطای به مسیر صلاح یا اصلاح فضای عمومی آلوده به فساد باشد، این افشاگری مشمول مستثنیات غیبت شده و شرعاً جایز است. نمونه بارز آن، اطلاع‌رسانی درباره مفاسد اقتصادی مانند اختلاس یا خیانت در امانت عمومی است؛ مشروط بر آنکه هدف، تنویر افکار عمومی، پیشگیری از تکرار جرم و ایجاد فشار اجتماعی و نهادی برای اصلاح باشد، نه تخریب شخصیت یا

تسویه حساب شخصی. آیت الله خامنه‌ای با استناد به آیه «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران: ۱۰۴)، معتقدند کسانی که از تخلفات مالی مطلع‌اند، وظیفه دارند با رعایت ضوابط شرعی، نهی از منکر کنند و اگر خود قادر به اقدام نباشند، موضوع را به نهادهای حکومتی گزارش دهند و تا ریشه‌کن کردن فساد، پیگیری را ادامه دهند (خامنه‌ای، ج ۱: ۲۷۸-۲۷۹).

بر این اساس، آزادی بیان در راستای نهی از منکر، تنها در صورتی مشروع است که دو شرط اساسی رعایت شود:

- نیت خالص برای اصلاح و جلوگیری از فساد، نه انتقام‌جویی یا تخریب چهره‌ها؛
- رعایت چارچوب‌های شرعی و قانونی، به گونه‌ای که افشاگری به مفسده یا آسیب اجتماعی و حقوقی منجر نشود.

قلمرو اخلاقی

افشای خطای آشکار افراد متجاهر به فساد

در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای، غیبت فاسق متجاهر از مصادیق آزادی بیان به شمار می‌رود. فاسق متجاهر کسی است که گناه خود را علناً انجام می‌دهد و ابایی از آگاهی عمومی ندارد. در این حالت، بیان همان گناه علنی انجام‌شده جایز است. از منظر ایشان اگر شخصی گناهی را علنی مرتکب شود ولی برای آن توجیهی بیاورد (مثلاً بگوید شراب را با تجویز پزشک می‌نوشد) شرایط مختلف درباره توجیه گناه علنی به این صورت است:

- اگر توجیه پذیرفته و عمل واقعاً مجاز باشد، بیان آن جایز نیست.
- اگر توجیه دروغ باشد ولی شخص بخواهد ظاهر را حفظ کند، بیان جایز نیست چون قصد تجاهر ندارد.
- اگر درباره تجاهر یا عدم آن شک وجود داشته باشد، اصل حرمت غیبت برقرار است و بیان جایز نیست.

بنابراین، آزادی بیان درباره فاسق متجاهر محدود به همان رفتار علنی است و نمی‌توان سایر گناهان یا اسرار او را فاش کرد. غیبت شخص فاسق مصر نیز در صورت عدم تجاهر به فسق جایز نیست (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ج ۲: ۸۳).

مستندات شرعی این حکم، روایاتی مانند «مَنْ أُلْقِيَ جِلْبَابَ الْحَيَاءِ عَنْ وَجْهِهِ فَلَا غِيبَةَ لَهُ؛ کسی که پرده حیا را از چهره خود براندازد، غیبتی برای او نیست» (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ ق، ج ۱: ۲۷۷) و «لَا غِيبَةَ لِفَاسِقٍ؛ غیبت برای فاسق نیست» (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵ ق، ج ۱: ۴۳۸) می‌باشد (شهید ثانی، ۱۳۹۰ ق: ۳۶). از این رو، در روایات بیان شده که دلیل جواز افشاگری و غیبت در این موارد، شناساندن فاسق به مردم و هشدار دادن به آنان است تا از او دوری کنند و جلوگیری از فساد و ضرر عمومی حاصل شود.

بنابراین از منظر قرآن و روایات، بیان با نیت کنار زدن فتنه، فساد، باطل، ظلم، توطئه، اصلاح، رعایت عدالت و در چارچوب امر به معروف و نهی از منکر باشد، مجاز و آزاد است.

نتیجه‌گیری

در جهان معاصر که آزادی بیان به یکی از پرمناقشه‌ترین مفاهیم تبدیل شده، اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای الگویی متوازن و جامع ارائه می‌دهد که هم از حقوق فردی دفاع می‌کند و هم مصالح جمعی را مدنظر قرار می‌دهد. این پژوهش نشان می‌دهد که آزادی بیان در نگاه ایشان بر سه پایه اساسی استوار است: مسئولیت‌پذیری اخلاقی، التزام به ارزش‌های الهی و حفظ مصالح عمومی.

مقایسه تطبیقی این دیدگاه با مکاتب غربی، سه تفاوت بنیادین را آشکار می‌سازد. نخست آنکه در حالی که لیبرالیسم کلاسیک آزادی را عمدتاً در نبود موانع بیرونی (آزادی منفی) تعریف می‌کند، نگاه قرآنی بر «آزادی مثبت» تأکید دارد؛ یعنی توانایی بیان حق و حرکت در مسیر کمال انسانی. این نگاه جامع‌نگر، همزمان به رهایی از اسارت‌های درونی (هوی و هوس، ترس و طمع) و موانع بیرونی توجه دارد.

دومین تفاوت در تعادل هوشمندانه بین گستره و محدودیت‌های آزادی بیان است. اسلام در حوزه‌هایی مانند توهین به مقدسات، اشاعه فحشا و تفرقه‌افکنی، محدودیت‌هایی فراتر از مکاتب لیبرال قائل است، اما در عین حال در بیان حق، نقد ظلم و دفاع از عدالت، آزادی را گسترده‌تر می‌پذیرد. این رویکرد مبتنی بر نگرشی همه‌جانبه به انسان و جامعه

است که هم به حقوق فردی احترام می‌گذارد و هم سلامت اخلاقی و انسجام اجتماعی را تضمین می‌کند.

سومین تمایز در مبانی معرفتی و ارزشی این دو دیدگاه نهفته است. درحالی که مکاتب غربی عمدتاً بر مبنای حقوق طبیعی و قرارداد اجتماعی استوار هستند، اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای بر نظام ارزشی توحیدی تکیه دارد که در آن آزادی موهبتی الهی است و باید در چارچوب مسئولیت‌پذیری در برابر خدا و خلق خدا اعمال شود.

منطقه ممنوعه آزادی بیان در این دیدگاه شامل مواردی است که به اساس جامعه اسلامی آسیب می‌زند: فتنه‌گری که قرآن آن را از قتل هم خطرناک‌تر دانسته، تفرقه‌افکنی که وحدت امت اسلامی را تهدید می‌کند، شبهه‌پراکنی که بنیان‌های اعتقادی را متزلزل می‌سازد و دروغ‌گویی که اعتماد اجتماعی را ویران می‌کند. همچنین توهین به مقدسات، اشاعه فحشا، تهمت و افترا و افشای اسرار از دیگر محدودیت‌های مهم در این چارچوب فکری هستند.

در مقابل، منطقه مجاز و ضروری آزادی بیان شامل مواردی است که به تعالی فرد و جامعه کمک می‌کند: افشاگری علیه ظلم و استبداد، روشنگری در برابر فتنه، افشای مفاسد ساختاری، دادخواهی مشروع و بیان انتقادی با نیت اصلاح. این موارد نه تنها مجاز که در بسیاری مواقع تکلیف شرعی محسوب می‌شوند.

نکته کلیدی در این دیدگاه، اعتدال و میانه‌روی است. از یک سو از آزادی بیان به مثابه ابزاری برای پیشبرد حق و عدالت دفاع می‌کند و از سوی دیگر از تبدیل شدن آن به سلاحی برای ترویج فساد و تزلزل مبانی جامعه جلوگیری می‌کند. این همان نقطه تعادلی است که جهان امروز به شدت به آن نیازمند است.

در پایان می‌توان گفت اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای درباره آزادی بیان، الگویی جامع و متوازن ارائه می‌دهد که هم از حقوق اساسی بشر دفاع می‌کند و هم ضامن سلامت اخلاقی و انسجام اجتماعی است. این دیدگاه با پرهیز از افراط و تفریط، راه میانه‌ای را نشان می‌دهد که هم به نیازهای دنیوی انسان توجه دارد و هم به ابعاد معنوی و اخروی حیات بشری.

فهرست منابع:

- قرآن کریم
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (بی‌تا). لسان العرب (۱۵ جلد). بیروت: دار الفکر، بی‌چا.
- آجورلو، حسین. (۱۴۰۳). آزادی سیاسی در اندیشه‌های قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای. مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۲ (۵)، ۹۹-۱۲۵.
- اربلی، علی بن عیسی. (۱۳۸۱ ق.). کشف الغمّه فی معرفه الأئمّه (۲ جلد). محقق: هاشم رسولی محلاتی. تبریز: بنی هاشمی، چاپ اول.
- افروغ، عماد. (۱۳۹۱). مفهوم آزادی و مناقشات آن. مجموعه مقالات چهارمین نشست اندیشه‌های راهبردی.
- انوری، حسن و اخیانی، جمیله. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. ویراسته کمال اجتماعی جندقی. تهران: سخن، چاپ اول.
- بابایی، ایرج؛ آزادبخت، شبیر. (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از هتک شهرت در حقوق ایران، آمریکا و انگلیس. مجله حقوقی دادگستر، ۸۸ (۱۲۵)، ۳۶۳۳۹۷.
- برزگر، ابراهیم. (۱۳۹۳). آزادی در الگوی سه‌گانه اسلام. مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. چاپ اول.
- بشارت، مهدی. (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان انتقادی مفهوم آزادی در نظام مردم‌سالاری دینی از منظر امام خامنه‌ای. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۸ (۴)، ۷۵-۱۰۱.
- بیدی، فاطمه و کارشکی، حسین. (۱۳۹۲). اعتیاد به اینترنت از دیدگاه روانشناسی. تهران: آوای نور، بی‌چا.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۸-۱۴۰۴). بیانات از سال‌های ۱۳۶۸ الی ۱۴۰۴.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۱). رساله آموزشی (۲ جلد). تهران: انقلاب اسلامی، چاپ بیست و دوم.

- دهخدا، علی اکبر؛ شهیدی، جعفر؛ مهرکی، ایرج؛ ستوده، غلامرضا؛ سلطانی، اکرم. (۱۳۹۰). لغت‌نامه: فرهنگ متوسط دهخدا (۲ جلد). تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، بی‌چا.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد و داوودی، صفوان عدنان. (۱۴۱۲ ق./ ۱۹۹۲ م.). مفردات ألفاظ القرآن (۱ جلد). بیروت: دار الشامیة، بی‌چا.
- سعدی، مصلح بن عبدالله. (۱۳۷۶). گلستان سعدی. تهران: دانش، چاپ پنجم.
- شریف الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ ق.). نهج البلاغه. محقق: فیض الاسلام. قم: هجرت، چاپ اول.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۳۹۰ ق.). کشف الریب (چاپ سوم، ۱ جلد). بی‌جا: دار المرتضوی للنشر.
- صینی، محمود اسماعیل. (۱۴۱۴ ق.). المکنز العربی المعاصر. بیروت: مکتبه لبنان ناشرون، بی‌چا.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۵ ق./ ۱۹۹۵ م.). تفسیر مجمع البیان (جلد ۱). محقق: لجنه من العلماء والمحققین الأخصائیین. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
- طراد، مجید. (۲۰۰۶ م.). المعجم المفصل فی المترادفات فی اللغة العربیة. بیروت: دار الکتب العلمیة، بی‌چا.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ ق.). تفسیر الصافی (۵ جلد). محقق: حسین اعلمی. تهران: مکتبه الصدر، چاپ دوم.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن (۷ جلد). تهران: دار الکتب الاسلامیة، بی‌چا.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴ ق.). تفسیر القمی (۲ جلد). محقق: طیب موسوی جزائری. قم: دار الکتب، چاپ سوم.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. (۱۴۰۷ ق.). الکافی (۸ جلد). محقق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دار الکتب الاسلامیة، چاپ چهارم.
- محدثی، جواد. (۱۳۸۷). فتنه شناسی. معارف اسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۰). آزادی معنوی. تهران: صدرا، بی‌چا.

- مظاهری، ابوزر. (۱۳۸۵). آزادی مطبوعات؛ تأملی در رویکردهای فقهی بحث. معرفت، ۱۵ (۶)، ۴۴-۵۳.
- منتسکیو. (۱۳۶۲). روح القوانين. ترجمه علی‌اکبر مهتدی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- موسوی بجنوردی، محمدکاظم. (۱۳۸۶). دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (جلد ۱). تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، بی‌چا.
- موسوی مقدم، سید حرمت‌الله. خبرگزاری ایرنا، نقش مخرب فضای مجازی بر تربیت دینی جامعه. ۱۳۹۷/۵/۳۱.
- هلالی، سلیم بن قیس. (۱۴۰۵ ق). کتاب سلیم بن قیس الهمالی (جلد ۲). محقق: محمد انصاری زنجانی خوئینی. قم: الهادی، چاپ اول.
- الهی، عباس و اخلاقی، احمد. (۱۴۰۴). «آزادی بیان» در اندیشه‌ی قرآنی امام خامنه‌ای. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۴ (۱)، ۲۲۳-۲۴۶.